

۱۶۹۷۳
۱۷۴۵

نگاهی به زندگی و آثار آیت‌الله معرفت (ره)

راهی به بطن قرآن

دکتر علی نصیری

سیره و آثار آیت‌الله معرفت (ره) نشان می‌دهد توفیقات علمی ایشان به این دلیل است که در علوم رسمی حوزه متوقف نماند و به راه‌های نرفته اندیشید.

یکی از رسالت‌های بزرگ عالمان و دین‌باوران، پاسداری از حریم کتاب الهی و بازگشایی رازهای نهفته آن است. تبیین معارف آفتابگون قرآن و بیان آن به زبان روز و رفع شبهه‌ها و پاسخ به شبهات مطرح شده درباره قرآن کریم از رسالت‌های عالمان دین به شمار می‌رود از این رو در طول تاریخ نزول قرآن کریم تاکنون بیشترین نگاه‌ها به تاریخ بشریت پیرامون قرآن کریم و معارف آن بوده است. آیت‌الله محمد هادی معرفت (ره) یکی از استادان بزرگ حوزه و دانشگاه بود که ده‌ها اثر قرآنی ارزشمند تألیف و به جامعه قرآنی عرضه داشت. ایشان از اوان جوانی در کنار فراگیری علوم حوزوی با هدایت برخی از استادان خود به معارف قرآن کریم روی آورد و از زمانی که در کربلا و نجف بود و سپس به ایران آمد به این مهم توجه داشته و هرگز این رشته را رها نکرد.

✽ مسئولیت شناسی

هرکس که در این چند دهه با تلاش‌های علمی آیت‌الله معرفت آشنایی دارد، تردید ندارد که ایشان چه در شناساندن قرآن کریم و بازشناساندن سهم پیروان مکتب اهل بیت (ع) در این زمینه و چه در عرصه دفاع از حریم قرآن کریم، دمی نیاسوده است. صرف کردن قریب پنجاه سال از عمر در قرآن کریم پژوهی و عرضه آثاری همچون «التمهید فی علوم القرآن»، «حیانة القرآن من التحریف»، «التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب»، «شبهات و ردود حول القرآن الکریم» و «التفسیر الاتری الجامع» بهترین گواه بر این مدعاست.

آیت الله معرفت (ره) در زندگینامه خود آورده است که همزمان با تحصیل در نجف اشرف همگام با فاضلانی همچون آیات عظام سید محمد شیرازی، سید عبدالرضا شهرستانی و شیخ محمدباقر محمودی، مجمعی علمی پدید آورده و در مجله ای با عنوان اجوبه المسائل الدینیة به پاسخگویی به پرسش های آن دوره محافل علمی و دانشگاهی عراق یا برخی از کشورهای عربی پرداختند.

بنابر نظر آیت الله معرفت (ره) یکی از پرسش ها ناظر به دیدگاه شیعه نسبت به مسأله ترجمه قرآن کریم است. ایشان برای پاسخ به این پرسش به کنکاش پرداخته و پاسخی مستدل و مستند نمی یابد و هنگامی که به شماری از کتب عالمان اهل سنت در این زمینه دست پیدا می کنند به پدیده ای شگفت و تحسّربرانگیز وقوف می یابند: اندیشوران شیعه به هر دلیل در حوزه علوم قرآن کریم در برابر حجم گسترده آثار اهل سنت، کاری در خور ارائه نکردند. او از همان لحظه با خود پیمان می بندد که از حجم کارهای دیگر کاسته و کار تدوین تفسیر «الوسیط» که به نگارش آن اشتغال داشت را رها کند و این خلأ را پر کند.

تدوین یک دوره علوم قرآنی در قالب کتاب «التمهید فی علوم القرآن» که به تدریج و پس از سالیانی مطالعه، تحقیق و تدریس فراهم آمد، حاصل آن پیمان مبارک و مسئولیت شناسی او است. کتاب «التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب» به عنوان متنی جایگزین کتاب «التفسیر و المفسرون» دکتر «محمد حسین ذهبی» که با وجود کاستی ها و غرض ورزی در برخورد با اندیشه و تفاسیر شیعه در دانشگاه ها و محافل علمی تدریس می شد، به رشته تحریر درآمد. او خود در این باره می نویسد: «لایزال به حکم وظیفه شرعی در تحقیق پیرامون مسائل قرآنی اشتغال دارم و هرگز احساس خستگی نمی کنم، بلکه حالت ابتهاج همیشه مرا فراگرفته و این از برکت قرآن کریم است.»

✽ آزاداندیشی

اگر به راستی دخالت حرمت و شخصیت بزرگان در ماندگاری و دفاع از تفکراتشان امری نکوهیده است

و به قول ارسطو در تبیین چرایی نقد تفکرات استاد خود افلاطون مدعی شد، مقام علم از مقام استاد ارجمندتر است و اگر به جدّ می پذیریم که در بسیاری یا شماری از تفکرات به میراث رسیده از گذشتگان در آنجا که به معصوم مستند نیست، احتمال خطا و اشتباه وجود دارد و حق علم و تحقیق یعنی به حق رسیدن اقتضا دارد که افکارشان را به نقد کشیده و طرحی نو درافکنیم چرا عموماً در برابر نقد تفکرات مشهور و حاکم، صف آرای می کنیم. نگاه تردیدآمیز نسبت به صحت آراییی که از گذشتگان بر جای مانده است، از ویژگی های ایشان بود.

پیدا است که مقصود از ذکر این موارد، صحه گذاشتن بر آن ها و انطباق قطعی آن ها با حقیقت نیست چنان که وی برخی دیدگاه های پیشین خود همچون وقوع نسخ در قرآن کریم را کنار گذاشته است. برخی از نواندیشی های استاد معرفت در عرصه قرآن کریم پژوهی نیز بدین شرح است، به عکس بزرگانی همچون علامه طباطبایی (ره) که برای قرآن کریم حقیقتی بسیط غیر از الفاظ و عبارات کنونی این کتاب قایل اند، نمی توان برای قرآن کریم ماهیتی غیر از کتاب در دسترس قائل شد. در حل تناقض بدوی میان شب مبعث یعنی شب بیست و هفتم رجب که بالطبع به معنای آغاز نزول قرآن کریم است و شب قدر که بنا به تصریح قرآن کریم شب نزول قرآن کریم است، ایشان معتقدند مقصود از «انا انزلناه فی لیلة القدر» آغاز نزول رسمی قرآن کریم در شب قدر است و آنچه در شب مبعث اتفاق افتاد، صرفاً برای اعلام آغاز رسالت بوده است.

جمع قرآن کریم در دوران ابوبکر و عمر ناظر به گردآوری و تدوین بدوی قرآن کریم و جمع قرآن کریم در دوره عثمان به یک دست کردن قرائات قرآن کریم ناظر بوده است با وجود اصرار شماری از صاحب نظران مبنی بر انتساب رسم النخط کنونی قرآن کریم به پیامبر، این رسم النخط امری حادث بوده و به خاطر راهیافت خطاهایی در آن قابل تغییر است.

قرائات سبعة فاقد تواتر بوده و در میان آن ها تنها قرائت حفص از عاصم به دلیل انتساب به حضرت

امیر(ع) و از رهگذر ایشان به پیامبر (ص) و نیز انطباق با قرائت متداول میان مسلمانان قابل قبول است. مقصود از حدیث «سبعة احرف» و جواز قرائت قرآن کریم به هفت حرف، لهجه های مختلف است که صرفاً برای تسهیل در قرائت قرآن کریم ابراز شده است.

گرچه آیت الله معرفت (ره) با مخالفت با استاد خود آیت الله خوئی (ره) در آغاز، راهیافت نسخ در قرآن کریم حداقل در شش مورد را پذیرفته بود، اما اخیراً همصدا با استاد خود بر این باوراند که نسخ در قرآن کریم رخ نداده است. نسخ مشروط، دیدگاه بدیعی است که ایشان بر آن اصرار دارند بر اساس این نظریه شماری از آیات نه به صورت مطلق، بلکه به صورت مشروط نسخ شده اند به عنوان مثال آیات صفح و گذشت که ناظر به وضعیت مسلمانان در مکه نازل شدند، به صورت مطلق با آیات امر کننده به جهاد نسخ نشده اند، بلکه با تکرار شرایط مکه همچنان حکم به گذشت و مدارا پا برجاست. شمار قابل توجهی از آیات نه ذاتاً بلکه به صورت عارضی و با رویکرد فرقه های کلامی مختلف از اوائل سده دوم شکل تشابه به خود گرفته و جزو تشابهات به شمار رفته اند بنابراین با صرف نظر از نوع برخورد این فرقه ها با این آیات، آن ها ذاتاً جزو محکومات خواهند بود.

یکی از معانی تأویل، راهیابی به بطن آیات است و برای رسیدن به این نوع از تأویل باید با استفاده از قانون مناسبت میان معنای ظاهری و معنای باطنی و با الغاء خصوصیات، مفاهیم عام آیات برگرفته شده و در موارد دیگر سرایت داده شود. خبر واحد نه از باب حجیت تعبیه، بلکه از باب سیره عقلا که برای خیر واحد افاده علم عرفی قائل اند، دارای حجیت مطلق است از این رو روایات آحاد در تمام عرصه های تفسیر قرآن کریم حجت است.

* پژوهش محوری

به گمانم یکی از مهم ترین عوامل ماندگاری یک اثر، برخورداری آن از عنصر پژوهش محوری است.

مقصود از پژوهش محوری برخورداری از هشت ویژگی است: تتبع، ژرف اندیشی، اهتمام به آرای دیگران و احترام به آن‌ها در کنار نقد، رعایت امانت در نقل مطالب، نزاهت قلم و پرهیز از هرگونه درشت‌خویی در برخورد با نظرگاه سایر صاحب‌نظران، اجتناب از شتاب‌زدگی در انتشار اثر، نقدپذیری و برطرف کردن کاستی‌های اثر با برخورد با نقدها، نظارت بر اثر تا مرحله انتشار و نظارت بر ترجمه‌ها.

کسانی که با شیوه تحقیق آیت‌الله معرفت (ره) آشنایی دارند، او را در برخورداری از این عناصر بویژه درباره برخی از آن‌ها ممتاز می‌دانند. مطالعه و فیش‌برداری سی‌ساله از منابع متعدد و پرشمار - چنان‌که در مقدمه جلد نخست «التمهید» آمده است و در لابه‌لای این کتاب و سایر آثار ایشان هویدا است، اثبات‌گر تتبع‌وی است.

به عنوان نمونه از ایشان در چند مناسبت شنیدم که: برای حل معضل چگونگی برخورد با دو قرائت استیناف و عاطفه بودن «واو» در آیه تأویل ماه‌ها در فکر و تأمل به سر بردم و سرانجام پس از مشورت و استفسار از دیدگاه عالمان روز نجف اشرف به حضرت امیر(ع) متوسل شده و پاسخ خود را از ایشان الهام گرفتم.

رعایت امانت او با مراجعه به پاورقی‌ها و کتابنامه و نزاهت قلم با مراجعه به کتاب «صیانه القرآن من التحریف» قابل دستیابی است. اصرار ایشان بر تدریس متون کتاب‌ها پیش از انتشار و حتی ارائه آثار به گروهی از صاحب‌نظران برای برطرف ساختن کاستی‌های آن‌ها پیش از چاپ، درس آموز است.

آیت‌الله محمد هادی معرفت (ره) صاحب آثار گرانسنگی در حوزه علوم قرآنی و تفسیر در میان شیعیان است که در میان دانشمندان شیعی برای نخستین بار به صورت مستقل با درک خلأ تحقیقات قرآنی در حوزه‌های علمیه شیعی همزمان با فقه به تحقیق و تألیف در علوم قرآنی پرداخت.

این قرآن کریم پژوه برجسته، عضو جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و مفسر قرآن کریم عصر ۲۹ دی سال ۱۳۸۵ در سن ۷۶ سالگی و بر اثر عارضه قلبی دارفانی را وداع گفت.